Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi
Fascicula: Asistenţă Socială, Sociologie, Psihologie
Year-Book „Petre Andrei" University from Iasi
Fascicle: Social Work, Sociology, Psychology
ISSN: 2248-1079
Coverd in: CEEOL, Index Copernicus, Ideas, RePeC, Socionet, Econpapers

---

THE PSYCHOLOGY AND COLD WAR

[PSIHOLOGIA ŞI RĂZBOIUL RECE]

Ana-Maria AMBROSĂ

Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenţă Socială, Sociologie, Psihologie, 2015, Tomul 15, Decembrie, pp: 205-228

Published by:
Lumen Publishing House
On behalf of:
„Petre Andrei" University from Iasi

The Psychology and Cold War

[Psihologia şi Războiul Rece]

Ana-Maria AMBROSĂ[1]

Abstract

In the East-West confrontation, during the Cold War, the psychology had both military and non-military applications, which were at least as important in the functioning of the two camps: in the fields of work, group and leadership relations, mass-media, assessment of intellectual skills and functioning, professional recruitment, space-travel preparation, etc. All these uses seemed to secure for psychology a privileged scientific, social and political positions, both in the Western and the Eastern world. One of the most important stakes in the psychological warfare of the Cold War was to control the mechanisms through which social representations were formed. The construction of the perceptions about the enemies in one's own camp followed the same logic: in the 1950s and the 1960s, a real frenzy accompanied the circulation of such images as that of the rich kulak, the small bourgeois, the "social parasite" or the "saboteur" within the communist society just as in the West (especially in the USA) there was much talk about infiltrated communist traitors. Besides being used at the societal level to form social representations, the methods of psychology were frequently used in individual cases in order to "normalize" those who proved to be reluctant or even hostile to the established social order. Political prisoners were thus subjected to so-called behavioural change ("therapy") experiments (see the "Piteşti Experiment").

Keywords:

psychology, Cold War, social representations, behaviour change through normalisation, transcendental meditation.

[1] Lector universitar doctor, Universitatea "Petre Andrei" din Iaşi, Departamentul de Ştiinţe Socio-Umane, Facultatea de Ştiinţe Politice şi Administrative, E-mail: ambrosaam@yahoo.com.

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

Introducere

Cele mai vizibile şi mai spectaculoase dimensiuni ale Războiul Rece au fost *cursa înarmărilor* (cu vârfurile ei de sarcină din timpul crizei rachetelor, adică 14 octombrie-20 noiembrie 1962 şi din momentul lansării programului american de apărare anti-rachetă numit „Războiul Stelelor", pe data de 23 noiembrie 1983) şi *disputa ideologică* (centrată pe două teme privilegiate: proprietatea – privată *vs.* socialistă, respectiv *drepturile individului uman*). Dar, pentru ca cele două dimensiuni să-şi menţină efervescenţa, actorii bipolarismului au întreţinut o cultură maniheistă, adică o atmosferă de *război psihologic absolut*. Armele lui au fost ataşamentul faţă de propria tabără, ura faţă de tabăra adversă şi propaganda care a justificat aceste sentimente. Toate cele trei arme au avut ca *back-ground* ştiinţific psihologia, cu diversele sale ramuri utilizabile în război: psihologia socială sau a maselor, psihologia popoarelor, psihiatria, psihologia comportamentală şi, uneori, zone de cercetare aflate la limita dintre ştiinţă şi fantezie (de exemplu: vizualizarea psihică de la distanţă, percepţia extrasenzorială, telepatia, telechinezia, spălarea creierelor, „recuperarea ontogenetică" şi folosirea în luptă a unor „puteri spirituale", ca cele descrise de mişcarea „New Age"). Pe bazele teoretice şi pe metodele psihologiei, s-au pregătit acţiunile luptei de decredibilizare şi de timorare a adversarului: de la propaganda grosieră (aproape comică) a primului deceniu postbelic la acţiunile subversive ale serviciilor secrete din anii 196 şi până la mult mai rafinatele campanii de persuasiune/dezinformare din anii 1980.

Psihologia nu era ştiinţa favorită pentru a decide soarta prezumatului Război Cald între cele două blocuri (Est-Vest). Într-o confruntare militară tipică secolului XX, importante erau fizica nucleară, chimia şi biologia, deoarece în aceste domenii se produceau adevăratele arme, care aveau o mare putere de distrugere şi un uriaş impact disuasiv. Dar, marile puteri ştiau că un război nuclear nu are nici învingători, nici învinşi. Armele chimice şi cele biologice erau şi ele deosebit de riscante, fără a mai vorbi de interzicerea lor formală prin acorduri internaţionale. Aşa s-a ajuns la orientarea interesului decidenţilor politici şi militari spre o categorie neconvenţională de arme şi strategii – cele psihologice. Desigur, nu era o mare noutate să apelezi la instrumente psihologice în război: zvonul, dezinformarea, inducerea permanentă a nesiguranţei, psihoza trădării şi a conspiraţiilor, tortura psihică ş.a. se foloseau deja de milenii. Dar, în contextul evoluţiilor ştiinţei psihologice din secolul al XX-lea, apăreau noi oportunităţi militare: unii încercau să ducă la un nivel superior

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

spionajul, iar alţii urmăreau să creeze „soldatul suprem". Toţi doreau să perfecţioneze tehnicile de propagandă. Existau programe de cercetare care urmăreau controlul psihic al liderilor din blocul advers sau, măcar, diagnosticarea lor psihiatrică, pentru a le folosi slăbiciunile.

Trebuie precizat că psihologia avea şi numeroase aplicaţii nemilitare, cel puţin la fel de importante pentru funcţionarea celor două lagăre: în domeniul muncii, al relaţiilor de grup şi al *leadership*-ului, în mass-media (aici distanţa faţă de politic şi militar reducându-se asimptotic), în domeniul evaluării performanţelor cognitiv-intelectuale, al selecţiei profesionale, al pregătirii misiunilor spaţiale etc. Toate aceste utilizări păreau să-i confere psihologiei un statut ştiinţific, social şi politic dintre cele mai bune, atât în Vest, cât şi în Est. Dar, dincolo de aparenta ei poziţionare strategică în Războiul Rece, psihologia avea, încă, multe probleme de organizare internă şi chiar de identitate. În anii 1950, puţini oameni ştiau cu ce se ocupă un psiholog; iar dintre cei care cunoşteau domeniile în care psihologii puteau interveni, puţini le recunoşteau utilitatea socială. În plus, operând în teritoriul inefabil al faptelor de conştiinţă, psihologia interfera inevitabil cu religia, morala oficială, ideologia şi cu toate celelalte zone de risc ale epocii bipolare.

În propaganda sovietică şi în cea occidentală, psihologia ajunsese să fie caricaturizată, redusă la câteva aplicaţii pe care ideologii celor două lagăre le incriminau din toate puterile. Sovieticii spuneau că, în lumea capitalistă, psihologii (mai cu seamă psihiatrii) se ocupă de angoasele celor bogaţi care stau tolăniţi pe canapele, pentru ca nişte şarlatani freudieni să le amintească de complexul oedipian şi să le explice viaţa exclusiv prin pulsiunile sexuale. La rândul lor, occidentalii taxau psihologia din lagărul comunist ca pe un instrument de tortură, prin care puterea scapă de disidenţi şi prin care îi determină pe cetăţeni la supunere şi masificare. Ambele demersuri propagandistice aveau la bază fapte reale (respectiv moda mersului la psihiatru, respectiv tortura psihică din închisorile comuniste). Cu toate acestea, este just să recunoaştem că psihologia nu putea fi judecată doar prin recursul la exemple de agest gen.

În cele ce urmează, ne vom ocupa de ideologizarea psihologiei, precum şi de rolul pe care acest domeniu ştiinţific şi aplicativ l-a jucat în modelarea reprezentărilor sociale în perioada Războiului Rece. De asemenea, vom acorda un spaţiu considerabil implicaţiilor pe care curentele emergente ale psihologiei (mai ales behaviorismul) le-au avut în raport cu războiul psihologic care a dominat perioada din istoria umanităţii, de care ne ocupăm în acest articol. Statutul dramatic pe care psihologia l-a avut în România comunistă va fi analizat prin lentila

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

episodului politic şi social cunoscut sub numele de „Grupul de Meditaţie Transcedentală". Având în vedere spaţiul alocat prezentului articol, nu vom dezvolta aici evoluţia psihologiei ştiinţifice în secolul al XX-lea. Abordări factuale şi critice ale marilor curente de gândire din ştiinţa psihologiei şi ale implicaţiilor sociale, politice şi culturale pe care acestea le-au avut sunt oferite de Vasile Pavelcu (1972, 1999) şi Ion Mânzat (2007) în trei volume de referinţă pentru istoria psihologiei.

Ideologizarea psihologiei. Impactul marxism-leninismului

La fel ca şi în cazul ştiinţelor exacte, confruntarea blocurilor ideologice pe parcursul Războiului Rece a generat în psihologie etichetări şi „expulzări", susţineri şi represiuni instituţionalizate, dar şi trecerea în secret a unor arii de cercetare cu aplicaţii imediate vitale (de exemplu, în domeniul militar). Pentru a înţelege din perspectivă istorică şi epistemologică „mişcările de trupe" din psihologia epocii bipolare, vom examina, mai întâi, raportările acestui domeniu ştiinţific la *dogmatica marxism-leninismului*. Practic, din acest punct ar trebui să plece orice înţelegere a poziţionării psihologiei pe aliniamentele frontului ideologic Est-Vest. După cum, în ştiinţele exacte din Răsărit, materialismul devenise, în mod declarativ, fundamentul filosofic al legilor naturii, în ştiinţele umaniste din lagărul comunist, era imperios necesar să se facă dovada ataşamentului faţă de legităţile materialismului marxist. Numai că, aici, lucrurile erau ceva mai complicate: nici măcar materialiştii grosieri nu mai rămăseseră, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, în cadrele înguste ale determinismului simplist, în sensul că nu mai postulau, fără reţinere, că viaţa spirituală ar fi o „secreţie" a celei materiale. Totuşi, fronda faţă de materialism, fără nuanţări sofisticate, nu era deloc recomandabilă din punct de vedere politic. În cazul particular al psihologiei, savanţii de la est de Cortina de Fier au trebuit să găsească cele mai potrivite formule pentru a arăta că, deşi nu se distanţau de marxism, îl interpretau într-un stil suplu, dialectic şi că, deşi nu repudiau materialismul, îl aşezau cu o anume precauţie în „morfologia" şi „fiziologia" fenomenelor şi proceselor psihice. Psihologii de calitate au rezistat tentaţiei reducţioniste (materialist-fizicaliste) şi au subliniat specificitatea fenomenelor psihice. Sub „acoperirea" definirii individului uman ca fiinţă bio-psiho-socială, astfel de psihologi au reuşit să stopeze asaltul fizicalismului şi al naturalismului asupra demersurilor propriu-zis psihologice. Dacă ar fi să comparăm situaţia politică a psihologiei din lagărul socialist cu situaţia altor ştiinţe, cea mai fericită corespondenţă ar fi cu fizica nucleară, pe care ideologii

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

sovietici au „înghiţit-o" (în pofida teoriilor indeterministe), doar pentru că era indispensabilă producerii armei atomice. La fel s-a întâmplat şi cu psihologia: deşi nu se plia corespunzător pe curentul materialist, era foarte utilă în războiul psihologic.

În literatura psihologică din Răsărit, au existat destule demersuri lămuritoare privind consistenţa materială a fenomenelor psihice şi, totodată, specificitatea lor spirituală. Un exemplu, în acest sens, îl reprezintă reflecţiile academicianului român Vasile Pavelcu. Psihologul şi omul de cultură ieşean a revenit, în numeroase rânduri, la tema identităţii şi a „dramei" psihologiei ştiinţifice. În opinia sa, pe parcursul construirii psihologiei moderne, s-a întâmplat un lucru care poate fi privit atât prin latura sa pozitivă, cât şi în sens negativ: adoptarea modelelor conceptuale şi explicative, precum şi a metodelor de cercetare din fizică şi fiziologie. Astfel, metoda experimentală a apropiat psihologia de fizică. Iată ce nota Pavelcu: „Caracterul ei experimental a permis instalarea unor laboratoare impresionante, cu aparatură adesea complicată. Laborator, aparatură, psihologi în halate, laboranţi, fire electrice. Atmosfera avea, într-adevăr, un aspect «ştiinţific» şi, pentru profani, palpabil şi impresionant. Fenomenul studiat putea fi provocat, măsurat cu exactitate până la sutimi şi miimi de secundă, exprimat matematic în formule şi grafice în curbe, întocmai ca în orice ştiinţă exactă. Psihologia ţinea mult să egaleze fizica. Aceasta din urmă privea pe emula sa cu multă bunăvoinţă. S-a creat şi o disciplină nouă, şi anume psihofizica. Rudenia – măcar metodologică – era consfinţită oficial. Din metafizică, psihologia devine naturalistă. Sub influenţa fiziologiei, devine fiziologică, denumire echivalentă cu «ştiinţifică»." (Pavelcu, 1999, pp. 28-29). Dar, reuşita pozitivării avea de plătit un preţ greu: reducţia fenomenelor care ţin de suflet şi de conştiinţă la simple mecanisme fizice. O asemenea reducţie nu o operaseră doar cei care revendicau doctrina materialismului mecanicist, ci şi membrii Cercului de la Viena, în frunte cu Carnap (filosof pentru care psihologia era o ramură a fizicii).

Pavelcu a observat că, din perspectivă carnapiană, dizolvarea psihologiei în fizică nu era nicidecum un dezastru, ci apogeul unui şir de evenimente revoluţionare în materie de cunoaştere. Iată ce nota, în acest sens: „Copernic a detronat pe om din demnitatea poziţiei sale centrale în univers. Darwin i-a răpit omului titlurile superiorităţii şi ale nobleţii faţă de lumea animală. Marx a coborât factorii determinanţi ai fenomenelor sociale din sfera ideilor în lumea materială. Nietzsche a împrăştiat nimbul ce învăluia originile moralei. Freud a coborât factorii explicativi ai reprezentărilor şi ai acţiunilor umane până în adâncul întunecos al

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

sufletului. Acum, asistăm la marele eveniment al transformării psihologiei în fizică." (Pavelcu, 1999, p. 33). Însă, pentru Pavelcu, acest „mare eveniment" era semnul unei incapacităţi intelectuale, de sorginte filosofică: „Omul care tratează realităţile psihice la fel cu cele materiale, postulând existenţa unor entităţi invariabile în natura lor şi schimbătoare cel mult în intensitate, acela se dovedeşte incapabil să înţeleagă faptul psihic." (Pavelcu, 1999, p. 30). Nu puţini psihologi erau vizaţi de remarcile tăioase ale lui Pavelcu: savanţii din şcoala behavioristă watsoniană, reflexologii pavlovieni şi psihometricienii – adică toţi cei care, substanţializând fenomenele psihice, au ajunseseră să creadă că, într-o zi, vor putea vedea la microscop cum apare o aptitudine într-un cromozom. Punând accentul, în mod exagerat, pe suportul material al fenomenelor şi proceselor psihice şi tratându-le ca pe lucruri materiale, independente de părerea subiectului (care le trăia), psihologi behaviorişti (comportamentalişti) şi cei pavlovieni neglijau importanţa ideilor, a conştiinţei şi a altor experienţe subiective. În acest sens, Pavelcu nota: „Această neglijare a forţei conştiinţei se încadrează în mentalitatea materialistă caracterizată prin nivelarea realităţii şi reducerea tuturor fenomenelor la singurul factor material." (Pavelcu, 1999, p. 31). Critica la adresa mentalităţii materialiste din ştiinţa psihologiei era „îndulcită", totuşi, de Pavelcu. Distinsul profesor ieşean a folosit lungi citate din psihologi sovietici şi chiar din Engels şi a precizat faptul că doar materialismul mecanicist (naiv) este dăunător bunelor practici din psihologie, în timp ce materialismul dialectic este cu totul altceva.

În demersul său privind „dezlegarea" psihologiei de materialism, Pavelcu a insistat asupra specificului conştiinţei nu numai din perspectivă ontologică, ci şi din perspectiva epistemologică. Astfel, pentru Pavelcu, era absolut necesar să observăm că, în privinţa „produselor" ştiinţei reprezentată de psihologie, avem de-a face cu lucruri foarte diferite de cele din domeniul ştiinţelor pozitive, care se bazează pe adevărul-corespondenţă (adecvat mentalităţii materialiste). În acest sens, Pavelcu nota sugestiv că: „Adevărurile psihologice fac parte din lumea ideală a conştiinţei axiologice. Este natural ca psihologicul (care înseamnă cunoştinţa sau conştiinţa despre psihic) să aibă o influenţă asupra obiectului, asupra psihicului, modificându-i structura. Se ştie doar că actul de conştiinţă asupra propriei noastre stări psihice o modifică pe aceasta din urmă, imprimându-i o nouă configuraţie, un nou sens. Faptul, însă, căruia i se dă prea puţină importanţă, deşi este specific lumii psihice la fel ca şi introspecţia, este modificarea suferită de o conştiinţă prin actul de reprezentare a ei de către o altă conştiinţă. Obiectul fizic rămâne acelaşi, indiferent de părerea cuiva despre el. Obiectul psihic suferă influenţa

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

conştiinţei ce-l gândeşte. Conştiinţa de conştiinţă modifică obiectul său, fie că acesta ne aparţine nouă sau aparţine altora." (Pavelcu, 1999, p. 79).

O asemenea caracteristică epistemologică trimitea psihologia direct în categoria ştiinţelor despre spirit. Or, aceasta ar putea însemna (dintr-un unghi pozitivist) o diminuare a utilităţii ei practice, aşa cum s-a apreciat că ar fi cazul filosofiei. Risca, oare, psihologia să retrogradeze în „liga metafizicii", după ce se străduise să devină experimentală, „exactă" şi cât mai obiectivă ? Ce funcţie ar mai fi îndeplinit ştiinţa psihologiei, într-o lume a supremaţiei mentalităţii materialiste ? Răspunsul dat de psihologul ieşean se constituie într-o radiografie critică a spiritului mercantil al secolului XX, radiografie care, în multe privinţe, este valabilă şi astăzi. Pavelcu a observat că societatea marcată de mecanicism şi utilitarism nu ezita să folosească rezultatele cercetărilor psihologice în domenii considerate ca fiind practice, productive, din care se putea scoate un profit imediat. Astfel, industria şi comerţul, mai cu seamă, foloseau tehnici de investigare a aptitudinilor angajaţilor, de stimulare a productivităţii, de influenţare a comportamentului de consum. Din nefericire, aceeaşi societate ignora psihologia (şi nici nu-i finanţa cercetările), atunci când era vorba de necesarele ei contribuţii la domenii, precum educaţia sau cunoaşterea mentalităţilor popoarelor. Mai mult, popular, se credea că la asemenea lucruri se pricepe oricine: la limită, toţi suntem educatori, toţi avem o oarecare idee despre alţii, încât la ce bun să mai zăbovim asupra teoriilor psihologiei ? Numai că înţelegerea imediată a unui fapt psihic nu echivalează cu posibilitatea subiectului cunoscător de a formula o explicaţie corespunzătoare pentru acel fapt. Nu orice profan poate explica mecanismele psihismului individual şi colectiv, chiar dacă cei mai mulţi oameni se cred „psihologi din naştere". Constatând invazia neprofesioniştilor în câmpul psihologiei (aşa cum s-a întâmplat şi în sociologie), Pavelcu a avertizat asupra riscurilor pe care le implica o asemenea situaţie. Iată ce nota: „Conştiinţa psihologică este încă în faţă. Omul n-a ajuns la credinţa că forţa psihică întrece toate forţele fizice, reale şi imaginare, mai întâi fiindcă energia psihică este aceea care le descoperă pe cele din urmă. Grav pentru destinul culturii şi ameninţător este faptul că omul începe, totuşi, să se folosească, pe o scară tot mai întinsă, de forţele psihice, înainte de a le cunoaşte eficacitatea şi înainte de a le aprecia valoarea scopurilor. Să nu ajungă umanitatea în situaţia tragică a ucenicului vrăjitor al lui Goethe ! Să ne gândim numai la imensa energie a maselor declanşată de conştiinţa de drepturi, de necesitatea şi puterea revendicării lor. Este surprinzător că omenirea ignoră, încă, importanţa covârşitoare a factorului psihic în cele mai însemnate prefaceri şi coliziuni ale societăţii,

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

care, adesea, sunt însoţite de convulsii şi frământări dureroase. Perspective de terapie şi profilaxie socială sunt abia bănuite. Câte psihoze sociale nu s-ar vindeca sau preveni, dacă dinamica psihică ar fi perfect cunoscută !" (Pavelcu, 1999, pp. 80-81).

La mijlocul secolului al XX-lea, observaţiile de mai sus erau perfect îndreptăţite, întrucât lumea trecuse prin experienţe dramatice, precum războiul, prigoanele rasiste şi genocidul (al evreilor sub nazism, al ucrainenilor sub stalinism, pentru a oferi doar exemplele cele mai răsunătoare) sau comunizarea forţată (cu metodele de spălare a creierelor şi de „reeducare" practicate în închisori). Toate aceste experienţe au fost marcate nu doar de acţiuni politice şi militare, ci şi de manipularea unor forţe şi fenomene psihice (la nivelul maselor, mai ales), acţiune pe care „manipulatorii" (dictatorii şi servanţii lor din aparatele de represiune) le înţelegeau vag. Hitler şi Stalin erau doar două exemple monstruoase de ucenici vrăjitori, care declanşaseră psihoze colective şi care instituţionalizaseră frica [2] şi xenofobia, împingându-i pe oamenii de rând să gândească maniheist, să abandoneze valorile morale tradiţionale şi să renunţe la spiritul compasiunii umane. Aflaţi în goana după pârghii de dominaţie politică şi militară, dictatorii de stânga şi cei de dreapta, dar şi unii dintre conducătorii marilor democraţii, nu s-au ferit să exploateze potenţialul psihologiei şi, uneori, chiar şi pe acela al unor demersuri pseudo-psihologice, caricaturale şi despuiate de norme deontologice, demersuri la fel de „ştiinţifice" precum genetica lîsenkistă.

Psihologia şi modelarea reprezentărilor sociale în Războiul Rece

În palierul psihologic al Războiului Rece, una dintre mizele cele mai importante a fost controlul mecanismelor de formare a reprezentărilor sociale. În ambele lagăre, guvernanţii erau convinşi de faptul că menţinerea coeziunii sociale şi apetitul pentru confruntarea cu duşmanul de după Cortina de Fier necesitau un proces permanent de *modelare a reprezentărilor sociale* care erau considerate ca un factor cu rol decisiv în influenţarea conduitelor sociale. Reprezentările sociale şi

[2] Un interesant articol despre frică, în contextul penuriei generale din ultimii ani ai comunismului românesc, a fost publicat de psihologul Radu Clit, în volumul *Viaţa cotidiană în comunism* (coordonat de Adrian Neculau). Observaţiile sale acoperă nu numai fenomenul fricii generalizate din anii 1980 (când oricând puteau lipsi, pe termen lung, alimentele din magazine şi căldura din locuinţe), ci şi frica de represiune (justificată sau nu) din partea unui regim totalitar, care privea cu suspiciune pe oricine, indiferent de originea şi de poziţia socială.

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

contextul formării lor erau zone sensibile care trebuiau neapărat monitorizate, întrucât nici în societăţile democratice occidentale, nici în noile „democraţii populare" de factură sovietică, nu exista, încă, un monolitism ideologic, o filosofie de viaţă unitară, perfect consonantă cu ordinea politică oficială. În Apus, pe fundalul libertăţilor constituţionale, mulţi oameni (printre care periculos de mulţi intelectuali) aveau simpatii de stânga şi apreciau public (chiar dacă o făceau în necunoştinţă de cauză) „raiul comunist" din URSS. De cealaltă parte, în lagărul sovietic, încă nu se stinseseră ecourile liberalismului, nici naţionalismele şi nici imaginile edulcorate ale unui Occident prosper, relaxat, tolerant şi primitor. Conducătorii ambelor tabere trebuie să fi fost extrem de interesaţi de schimbarea percepţiilor despre cei catalogaţi oficial drept inamici şi de crearea unor scheme de judecată care să se activeze instantaneu (ca în experimentele lui Ivan P. Pavlov sau cele realizate de Burrhus F. Skinner), aşa încât, atunci când occidentalul auzea de sovietic, trebuia să i se activeze spontan imaginea unei brute depersonalizate, lipsite de morală şi de credinţa în Dumnezeu, iar atunci când sovieticul auzea de occidental, trebuia să-şi reprezinte, pe loc, un vampir exploatator, un hedonist incurabil, incapabil de acte altruiste sau patriotice. În aceeaşi logică, se urmărea şi construirea percepţiilor asupra inamicilor din propria tabără. Să ne aducem aminte cu câtă frenezie se vehiculau, în deceniile cinci-şase ale secolului trecut, imaginile chiaburului, micului burghez, „parazitului social" şi ale „sabotorului", în interiorul societăţilor comuniste, după cum, în Vest (mai ales în SUA), se insista asupra trădătorilor comunişti infiltraţi.

Opera de difuzare a reprezentărilor sociale s-a realizat prin diverse instrumente propagandistice: de la literatură, la arta plastică (pictura, scupltura, estetica industrială, dar şi caricatura) şi până la arta cinematografică şi muzică. Repetându-le cetăţenilor, prin toate canalele de comunicare, care erau caracteristicile (pozitive, desigur !) societăţii lor şi care erau tarele societăţii inamice, cu timpul, aceştia au ajuns să-şi internalizeze acele imagini, transformându-le din reprezentări în practici sociale. Aşadar, o contribuţie de mare anvergură a psihologiei la trasarea atitudinii maniheiste din cele două lagăre ale lumii bipolare a reprezentat-o munca tenace a experţilor în propagandă, prin care s-a urmărit structurarea sistematică a reprezentărilor sociale. Această muncă a condus, deopotrivă, la ranforsarea unor repere identitare (cum suntem „Noi" şi

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

cum sunt „Ceilalţi" [3]), precum şi la menţinerea „vigilenţei" ideologice şi a combativităţii într-un posibil război.

Psihologia „utilă": normalizarea comportamentală şi războiul psihologic

Pe lângă utilizarea la scară societală în scopul formării şi modelării reprezentărilor sociale, metodele psihologiei au fost frecvent folosite în cazuri individuale, de „normalizare" a acelor persoane care se arătau reticente sau chiar ostile în raport cu ordinea socială instituită. Pentru a ilustra acest fenomen, vom începe cu elementele de teorie care stau în spatele lui – elemente care provin din psihologia behavioristă şi neobehavioristă. Behaviorismul clasic îşi datorează apariţia americanului John B. Watson. Ideea lui despre obiectul psihologiei era aceea că

[3] Într-un articol de o savuroasă ironie, cu premoniţii politice extraordinare, Vasile Pavelcu avertiza, încă din anul 1947, cât de mare este efectul unei reprezentări sociale asupra realităţii propriu-zise a unei colectivităţi umane. Parcă intuind cum vor opera guvernanţii, în deceniile viitoare, pentru a transforma societatea într-o adunătură de fiinţe temătoare, depersonalizate, incapabile de gândire pe cont propriu, dependente de informaţia cenzurată, „mestecată" şi gata interpretată, psihologul ieşean scria că, aşa cum fizica reuşise să creeze bomba atomică, psihologia putea să genereze un cataclism la fel de mare: prostia la nivel de masă. Iată ce nota: „Toată lumea este de acord că personalitatea se formează în funcţie nu numai de condiţii cosmice, organice şi sociale, dar, în mare măsură, şi de părerea pe care o are fiecare despre propria lui persoană. Dacă vrem să obţinem un elev idiot, n-avem decât să-l tratăm ca idiot. Căci opinia educatorului se transmite elevului şi ideea îşi face singură opera de idiotizare, cu aceeaşi putere de neînfrânt ca şi cancerul. Eul se cristalizează în jurul ideii despre sine. Este uşor de conceput cum o colectivitate întreagă poate fi imbecilizată prin sugerarea ideii despre propria ei imbecilitate. Este de ajuns ca un popor să fie guvernat de oameni care să-i insufle o atare credinţă şi poporul întreg este transformat într-o masă de imbecili. Şi, pentru aceasta, nu este nevoie numaidecât de vorbe, de discursuri şi persuasiune. Efectele se obţin şi pe tăcute, pe baza simplei atitudini. Dacă atitudinea noastră, fără nicio manifestare verbală a credinţei noastre faţă de cineva, este a unui om deştept şi luminat faţă de un prost, ideea prostiei, odată inoculată în creier, îşi începe opera ei distructivă, cu puterea unui ultravirus; ea transformă personalitatea după modelul imaginii sugerate. Consecinţa pedagogică a acestor constatări ştiinţifice este de o însemnătate excepţională; suntem în posesia unei concepţii ce ne poate ajuta să creăm o societate paradisiacă a proştilor printr-o acţiune politică abilă, bine dirijată ! (...) Este necesar să adăugăm că acţiunea politică asupra inteligenţei celor cârmuiţi este limitată: ea nu poate crea genii; o credinţă măgulitoare despre calităţile noastre nu ne poate transforma în genii, ci cel mult în personaje închipuite, îngâmfate, înfumurate. Efectul este limitat numai la direcţia de sus în jos: este suficient să te crezi prost ca să devii astfel. Guvernul care ar crede despre supuşii lui că sunt proşti ar exercita, prin puterea prestigiului lui, o acţiune eficientă de cretinizare, o admirabilă politică a prostiei !" (Pavelcu, 1999, pp. 306-307).

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

singurele lucruri care pot fi studiate ştiinţific sunt comportamentele şi nu stările de conştiinţă (Mânzat, 2007). Potrivit renumitului psiholog american, comportamentele sunt nişte răspunsuri pe care individul uman le elaborează în raport cu stimulii din mediul înconjurător, care acţionează asupra lui. Sfera vieţii psihice cuprinde, potrivit lui Watson, trei tipuri de organizări comportamentale: viscerale (prin care se exprimă sau se exteriorizează emoţii, precum frica, bucuria, furia ş.a.), motorii (comportamentele manipulative, posturale şi locomotorii) şi laringiale (comportamentele verbale). Aceste tipuri de organizări comportamentale nu sunt înnăscute (deşi unele – mai ales cele din primele două categorii – ar putea părea astfel), ci se formează pe parcursul ontogenezei, prin multiple şi îndelungate procese de condiţionare (învăţare). Odată formate, tipurile de reacţii la stimulii din mediu se vor fixa prin repetiţie, ulterior fiind greu de schimbat, dar nu imposibil. Prin această concepţie simplistă şi mecanicistă, behaviorismul a devenit o bază teoretică şi metodologică pentru influenţarea sau modificarea comportamentului uman.

Pe această linie, a influenţării comportamentului individului uman, a avansat şi *neobehaviorismul*, curent promovat de Burrhus F. Skinner. Şi în opinia acestui important contributor în domeniul psihologiei învăţării, comportamentul uman depinde de stimulii din mediul fizic şi social, nu de idei, emoţii, sentimente sau stări de spirit. Astfel, stimulul generează un comportament care, la rândul lui, afectează organismul uman, într-un fel de buclă de retroacţiune (engl. *feed-back*). Dacă efectul comportamentului asupra organismului este pozitiv (de exemplu, conduce la o recompensă), comportamentul va tinde să se repete. Dacă efectul este negativ (de exemplu, o pedeapsă, o durere sau, măcar, o ignorare), comportamentul va tinde să se stingă. Completată cu recompense şi pedepse, schema S→R a fost denumită de Skinner *condiţionare operantă*. În baza ei, s-au creat tehnici şi programe terapeutice complexe care urmăreau modificarea comportamentelor.

Astăzi, este recunoscut faptul că terapia comportamentală are multiple aplicaţii pozitive. De exemplu, este utilă în desensibilizarea sistematică, metodă folosită pentru tratarea fobiilor specifice şi a anxietăţii. De asemenea, terapia comportamentală are destul de mare succes în stimularea comportamentelor sociale în rândul copiilor cu autism. Dar, exista şi posibilitatea de a o folosi pentru modificarea comportamentului unei persoane în funcţie de voinţa unor conducători care cer supunere, abandonarea propriei identităţi sau comiterea de fapte reprobabile, inumane. Aşa se face că, în închisorile comuniste din mulţe ţări, terapia comportamentală a constituit o metodă perfectă de „reeducare". În

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

România, s-a derulat un amplu experiment de spălare a creierelor, în vederea aşa-zisei „reeducări" (pe baza valorilor comuniste) a unor deţinuţi politici anticomunişti. „Experimentul Piteşti" (după numele penitenciarului unde a avut loc, între 1949 şi 1952) a folosit cu succes teoria neobehavioristă a condiţionării operante (probabil, fără ca executanţii să aibă habar de *back-ground*-ul ştiinţific a ceea ce făceau), precum şi ideile despre „reeducare" avansate şi puse în practică de Anton Makarenko în URSS. Începuturile acestui experiment au fost în închisoarea din Suceava, unde se pare că metoda reeducării a prins contur şi s-a aplicat pe un prim grup de deţinuţi. Cei care au suportat acest program de remodelare comportamentală au fost transferaţi la Piteşti, unde s-a pus în mişcare un mecanism uriaş, cuprinzând peste 1000 de persoane (după unele mărturii, ar fi fost vorba chiar de 5000 !), cele mai multe provenind din rândul studenţilor membri ai unor organizaţii politice interzise (ţărăniste, liberale şi legionare). „Experimentul Piteşti" consta în torturarea deţinuţilor de către unii dintre colegii lor de celulă, care făceau parte din aşa-numita „Organizaţie a Deţinuţilor cu Convingeri Comuniste". Aceasta era condusă de un fost legionar şi, apoi, fost membru al Partidului Comunist, şi anume Eugen Ţurcanu. Schema de lucru a lui Ţurcanu şi a grupului său de torţionari presupunea parcurgerea a patru etape de destructurare şi reconfigurare a personalităţii victimelor. Mai întâi, deţinuţii erau trecuţi prin procesul „demascării interne", adică al unei mărturisiri, sub tortură, a tuturor lucrurilor groaznice (reale, dar mai ales imaginare) pe care le-ar fi comis. Această demascare îi punea în situaţia de a se auto-culpabiliza în cele mai groteşti moduri, de a repeta la nesfârşit false poveşti despre ei şi familiile lor, din care să reiasă că erau fiinţe perverse, uneltitoare contra ordinii sociale, demne de tot dispreţul. După ce minciuna repetată cu obstinaţie ajungea să devină, pentru cei torturaţi, noua lor „memorie", se trecea la etapa „demascării externe". În timp ce prima demascare lovea în identitatea pre-penitenciară, cea de-a doua viza destructurarea oricărei solidarităţi între deţinuţi. Astfel, tot prin tortură, deţinuţii vizaţi erau obligaţi să-i dea în vileag pe colegii care se purtau cu blândeţe, care mai aveau în ei un dram de compasiune. În faza a treia, de „demascare morală publică", deţinuţii erau obligaţi să-şi renege vechile convingeri şi credinţe (mai ales religioase) şi să renunţe la valorile în care credeau. În ultima etapă, torturaţii erau recrutaţi ei înşişi ca torţionari, moment în care se producea, practic, o conversie totală a comportamentului individual. Deşi experimentul a avut acceptul şefilor de

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

la Ministerul de Interne şi de la Direcţia Penitenciarelor (fiind conceput, probabil, ca un preambul al reeducării extinsă la scara întregii societăţi [4]), responsabilitatea pentru crimele comise la Piteşti a fost plasată exclusiv pe umerii a 22 de deţinuţi torţionari, în frunte cu Ţurcanu. În anul 1952, pe fondul luptelor pentru putere din partid (încheiate cu plasarea în dizgraţie

[4] În mediul penitenciar, existau condiţii favorabile pentru realizarea de experimente psihologice, ţinând seama de posibilitatea controlului tuturor variabilelor (ca într-un laborator autentic), precum şi de faptul că nu exista vreo instanţă morală care să cenzureze, din punct de vedere etic şi deontologic, lucrurile care se petreceau în spatele gratiilor. Oarecum, situaţia era similară cu cea a experimentelor medicale efectuate pe condamnaţii la moarte, în toate ţările care avea legea pedepsei capitale. Dacă, în cazul studenţilor deţinuţi, reuşea conversia comportamentului, era de aşteptat ca şi în marea masă a populaţiei, să se aplice cu succes metode de schimbare a reprezentărilor sociale şi, subsecvent, de reorientare atitudinal-acţională. Ce li se întâmpla, de fapt, tinerilor deţinuţi, ca să li se contorsioneze sistemul de valori, să li se dea peste cap personalitatea ? Erau puşi în situaţia paradoxală de a suporta tortura nu doar din partea celor pe care statul îi plătea să fie organe represive (securişti, miliţieni, gardieni), ci şi din partea unora ca ei, adică tot deţinuţi, studenţi şi (foşti) răzvrătiţi contra comunismului. În aceste condiţii, se tulbură orice sistem referenţial: nu mai ştii cine îţi este duşman şi cine îţi este prieten. Chiar conceptul de prieten devine gol de semnificaţie, pentru că cel pe care îl credeai amic înainte de detenţie ajunge să te bată în celulă (fie că o face benevol, fie de frică) ! Nu mai ştii dacă există o justiţie divină, dacă viaţa pe care, până atunci, ai trăit-o după anumite precepte etico-morale (de exemplu: milă, respect, solidaritate) nu este o fantasmă, faţă de realitatea halucinantă şi hidoasă a violenţei cotidiene. Şi în afara spaţiului concentraţionar propriu-zis, se derula tot un fel de experiment ca la Piteşti, doar că doza de violenţă fizică era mai mică. Şi în viaţa cetăţenilor pe care noul stat socialist român nu îi luase, încă, în vizorul reeducării rapide şi forţate, se petreceau experimente skinneriene: oamenii observau că, pe măsură ce perspectiva salvării de comunism (prin „venirea americanilor") se îndepărta şi devenea tot mai improbabilă, era necesar să înveţe noi comportamente adaptative, pe care ordinea politică le recompensa (sau, măcar, nu le sancţiona). În treacăt fie spus, Skinner credea că libertatea nu înseamnă autodeterminarea individului, ci doar reducerea cantităţii de durere pe care i-o poate aplica mediul social, în caz de neadaptare. Prin urmare, cum puteai să trăieşti mai puţin dureros şi mai puţin riscant? Simplu: supunându-te ! („Supune-te şi...vei fi liber !"). Aşa procedaseră multe personalităţi ale vieţii publice, care intraseră în jocul noii puteri (de exemplu: Mihail Sadoveanu, George Călinescu, Constantin I. Parhon, Mihai Ralea ş.a.). Până şi unii dintre ierarhii Bisericii Ortodoxe Române făcuseră pactul cu noua putere – fie în ideea de a salva ortodoxia de asaltul ateismului, fie în aceea de a parveni, pur şi simplu. Cu aşa exemple, cetăţenii de rând au ajuns să creadă că adaptarea este soluţia cea mai bună, dacă ai o familie de hrănit, copii de susţinut la şcoală sau slujbă de apărat. Merita să faci puşcărie pentru nişte idealuri pe care unii, cu mai multă carte decât tine, le abandonaseră, merita să mori în temniţă aşteptând venirea americanilor ? Consecinţa societală a fost aceea că, în interval de doar două decenii, lumea şi-a schimbat radical înfăţişarea, că mecanismele de gândire şi de poziţionare strategică în cadrul societăţii româneşti au fost reformatate după cum dicta puterea comunistă.

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

a ministrului Internelor), ei au fost judecaţi şi condamnaţi la moarte. Oficialii implicaţi au fost judecaţi cu blândeţe, fiind condamnaţi la pedepse uşoare, iar versiunea Partidului Comunist despre acest episod a fost aceea că legionarii şi americanii s-au infiltrat în serviciile de securitate din România, pentru a compromite justiţia populară.

Am afirmat mai sus că este puţin probabil ca cei care au executat experimentul din închisoarea de la Piteşti să fi fost la curent cu cercetările psihologiei behavioriste şi neobehavioriste, care se desfăşurau cu precădere în America. Securiştii primilor ani ai regimului comunist din România nu erau oameni cultivaţi, ci proveneau majoritar din clasele paupere, având drept atuuri „originea socială sănătoasă" şi loialitatea faţă de noua putere. Cu privire la „fundamentarea ştiinţifică" a programului de reeducare, cert este doar faptul că, la un moment dat, Eugen Ţurcanu a invocat metodele lui Makarenko, pentru a le „explica" victimelor sale de ce trebuiau să treacă prin acel experiment. Cam la atât se reducea psihologia torţionarilor de la Piteşti. Dar nu ne îndoim de faptul că, în cercurile înalte ale politicii din ambele lagăre, se cunoştea (sau măcar se intuia) potenţialul terapiei comportamentale [5].

În lumea occidentală, autorităţile nu au recunoscut multă vreme că, în timpul Războiului Rece, s-ar fi servit de teoriile şi metodele skinneriene pentru modificarea comportamentului vreunui agent sovietic capturat sau al vreunui cetăţean încarcerat pentru acuzaţia de trădare, chiar dacă există unele mărturii şi destule investigaţii jurnalistice în acest sens. Oficial,

[5] „Faptul că behaviorismul leagă omul de lumea obiectelor şi de lumea oamenilor de care este înconjurat şi care acţionează asupra lui în calitate de stimul, faptul că acesta neagă rolul conştiinţei şi combate valorile creştine a făcut ca această teorie să se bucure de aprecierea ideologilor comunişti. Prin behaviorism, psihologia a fost reintrodusă pe linia materialismului şi determinismului natural şi social, negat de introspecţionism. Finalitatea behaviorismului – ameliorarea şi dirijarea comportamentului uman oferea un nesperat câmp de lucru pentru psihologii şi psihiatrii regimurilor comuniste. În închisori, în lagăre şi colonii de muncă şi chiar asupra cetăţenilor «liberi», s-au experimentat o serie întreagă de stimuli în vederea «transformării claselor sociale în mase». În numele unui anumit ideal antropologic, în sensul de omul ca măsură a tuturor lucrurilor, totalitarismul a încercat să-l transforme pe om, să-l recreeze pe Adam, adesea în modul cel mai brutal şi inuman. Cum altfel am putea explica acele complete schimbări ontologice ale condiţiei umane din anii 1950? Torţionarii, folosind cele mai brutale metode de «reeducare», îşi sileau semenii să repudieze tot ce aveau mai sfânt: pe Dumnezeu (dacă erau credincioşi), familia, prietenii, trecutul, până la ultima valoare care ar fi putut să-i ajute să-şi recreeze identitatea, umanitatea. Cu cât deconstrucţia (de-condiţionarea) era mai totală, cu atât succesul reconstrucţiei (condiţionarea) era mai mare. Prin intermediul torturii fizice şi psihice, individul «reeducat» (modelat după chipul şi asemănarea unei făpturi dezumanizate) urma să devină, la rându-i, un «educator»." (Banu, 2004, p. 219)

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

americanii şi aliaţii lor n-ar fi folosit tortura, n-ar fi realizat experimente pe deţinuţi, aşa cum s-a întâmplat în închisorile comuniste. Dar asta nu înseamnă că nu au fost preocupaţi de mecanismele comportamentale puse la lucru în situaţii-limită, precum viaţa în spatele gratiilor. Este arhicunoscut, în acest sens, „Experimentul Stanford" derulat în anul 1971. Psihologul american Philip Zimbardo a creat o situaţie experimentală, pentru a vedea cum se schimbă comportamentul unor oameni normali şi educaţi (toţi studenţi, ca şi la Piteşti), atunci când unii sunt puşi să joace rolul de deţinut, iar alţii rolul de gardian de închisoare. Spre surprinderea organizatorului experimentului, timp de şase zile, s-a constatat o creştere exponenţială a violenţei „gardienilor", deşi, la începutul experimentului, li se spusese că nu pot folosi tortura contra „deţinuţilor". Studii experimentale, realizate ulterior pe aceeaşi temă, au confirmat faptul că rolurile sociale atribuite unor indivizi pot declanşa comportamente pe care, în mod normal, aceştia nu le-ar manifesta şi pe care nu le-ar permite nici lumea democratică [6].

Dincolo de reţinerea manifestată de autorităţile occidentale în a vorbi despre implicarea ştiinţei reprezentată de psihologie în afacerile Războiului Rece, persistă întrebarea: Până în ce punct s-a produs această implicare ? Au fost psihologii din Vest susţinătorii torturii ? Au oferit ei armatei şi conducerii politice instrumente de acţiune pentru războiul psihologic ? Răspunsul este, cu certitudine, afirmativ. Astfe, într-un articol publicat în anul 2004 de jurnalistul francez Denis Boneau, sunt descrise două programe de cercetare (denumite „Troia" şi „Camelot"), în care armata americană şi CIA au atras cercetători renumiţi din domeniul ştiinţelor comportamentale şi comunicării, pentru a pune la punct *cadrele teoretico-metodologice ale războiului psihologic*. Potrivit lui Boneau (2004), „...ştiinţele comunicării, a căror dezvoltare a fost pilotată de CIA începând din anii 1950, au constituit un instrument esenţial al «războiului psihologic» dus contra guvernelor pro-sovietice şi contra ţărilor susceptibile de a bascula în tabăra comunistă. În colaborare cu armata şi serviciile secrete, specialiştii în comportamentul uman au contribuit la colectarea de informaţii despre «inamic», la elaborarea propagandei atlantiste, la prevenirea mişcărilor de eliberare ostile Washingtonului,

[6] În ultima vreme, s-a recunoscut că, în închisorile americane Guantanamo şi Abu Ghraib, s-a folosit, până nu demult, tortura psihică, motivată de nevoia serviciilor speciale de a obţine informaţii necesare în lupta antiteroristă. S-a recunoscut, de asemenea, că, pe parcursul Războiului Rece, au existat cercetări destinate creşterii eficacităţii torturii. Aşadar, democraţia nu exclude utilizările „întunecate" ale ştiinţei !

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

mergând până la consilierea experţilor în tortură." (a se vedea http://www.voltairenet.org).

Importanţa războiului psihologic a fost înţeleasă de administraţia americană imediat după 1945, în contextul în care foştii aliaţi sovietici depuneau eforturi nedisimulate de a-şi extinde sfera de influenţă, în detrimentul puterilor occidentale. Politica de „îngrădire" (engl. *containment*) a URSS nu se putea realiza prin mijloace militare, chiar dacă SUA aveau, pentru moment, avantajul armei atomice. După mai bine de cinci ani de război, nicio naţiune nu mai era dispusă (şi nici capabilă) să se angajeze într-un nou conflict, oricât de bine i-ar fi fost anvelopată ideologic motivaţia. Ruşii erau bine poziţionaţi strategic în inima Europei, aveau o grămadă de divizii operaţionale şi păreau nerăbdători să provoace „revoluţii comuniste" în ţările occidentale, care erau devastate de război. În aceste ţări (începând chiar cu Germania), exista o stare propice difuzării ideilor comuniste, atât pe fondul penuriei generalizate, cât şi pe acela al slăbirii vocii forţelor politice tradiţionale (vinovate în mare măsură de ascensiunea nazismului). Acum, controlul asupra Occidentului (ca şi asupra altor zone ale planetei) nu mai era doar o chestiune de dominaţie teritorială prin mijloace militare, ci una de convingere a populaţiei să rămână în cadrele politice ale democraţiei liberale şi în cele economice ale capitalismului. Cu alte cuvinte, trebuiau cucerite minţile oamenilor, nu teritoriile. Aşa s-a născut ideea războiului psihologic. Într-un document din anul 1948 al Armatei SUA, războiul psihologic este definit ca o confruntare în care se folosesc altfel de mijloace decât cele militare, respectiv instrumente psihice şi morale, pentru a atinge următoarele obiective: a) distrugerea voinţei şi a capacităţii de luptă a inamicului; b) creşterea voinţei de a învinge a propriilor trupe; c) privarea inamicului de sprijinul aliaţilor. Care sunt armele acestui război ? Ele au fost grupate în trei categorii: „albe", „negre" şi „gri". În prima categorie intră propaganda deschisă, simplă, clară şi repetitivă, realizată în special prin posturi de radio, prin diverse publicaţii oficiale (culturale, politice, ştiinţifice, profesionale) asumate ca atare de producător sau prin împrăştierea în teritoriul inamic a unor manifeste sau pliante propagandistice. La aceste mijloace, se adăugau acţiunile de schimb cultural, academic, publicarea de cărţi, difuzarea de filme fără caracter explicit propagandistic etc. În categoriile propagandei „negre" sau „gri" (pentru acest tip de propagandă, au existat oarecare dificultăţi de stabilire exactă a nuanţei), intrau acţiuni care depăşeau cu largheţe sensul restrâns al termenului de propagandă: subversiunea, sabotajul, operaţiunile de spionaj, susţinerea logistică a unor trupe de gherilă sau a facţiunilor anticomuniste, presiunile politice,

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

economice, culturale, religioase, etnice sau rasiale ş.a. În vederea realizării propagandei „albe", instrumentul fundamental era comunicarea de masă. Pentru obiectivele războiului psihologic subversiv, instrumentele erau de o mai mare diversitate, incluzând: studii asupra populaţiilor ţintă şi asupra vulnerabilităţilor lor, studiul sistemelor de comunicaţii ale ţărilor lagărului comunist şi ale celor din Lumea a Treia (susceptibile de a deveni „sateliţi" ai URSS), identificarea celor mai eficace modalităţi de destabilizare a unei populaţii şi de inducere a fricii în rândul oamenilor de rând, determinarea celor mai „productive" metode de tortură.

Pentru a nu rămâne la un nivel strict teoretic sau la unul al supoziţiilor rezonabile, Denis Boneau ne oferă informaţii punctuale despre programe şi instituţii, precum şi despre cercetători din lumea academică, care au fost implicaţi în acţiunile războiului psihologic. Astfel, reprezentativ pentru propaganda „albă" a fost „Proiectul Troia", care a fost derulat în principal prin intermediul postului de radio Vocea Americii. Difuzând programe informative în limbile naţiunilor din lagărul comunist şi din ţările expuse comunizării, Vocea Americii încerca să menţină în imaginarul colectiv al acelor naţiuni ideea că adevărata libertate şi adevărata democraţie se află pe pământ occidental, că visul prosperităţii şi al împlinirii de sine se poate realiza doar în Vest. Mai mult, prin prezentarea unor ştiri de politică internă, pe care guvernele comuniste le cenzurau (de exemplu: lupta pentru putere de la vârfurile partidelor comuniste, situaţia dizidenţilor anticomunişti, măsluirea rezultatelor economice, subordonarea faţă de URSS, prigoana religioasă şi culturală, situaţia minorităţilor, diverse alte cazuri de încălcare a drepturilor omului), americanii urmăreau decredibilizarea respectivelor guverne, transformarea lor în adevăraţii „duşmani ai poporului". Schema de comunicare se baza pe stimularea atitudinii maniheiste, pe opoziţia ireductibilă dintre *good guys* şi *bad guys*, pentru ca subiecţii-ţintă să nu mai aibă posibilitatea de a scăpa din logica angajării, de a rămâne cumva „neutri" [7]. În anul 1950, postului

[7] „Paradigma comunicării de masă, născută din finanţarea serviciilor secrete ale Războiului Rece, se inserează într-un plan intelectual mai vast, care constă în divizarea hărţii mondiale după logica maniheistă a strategilor americani. Tezele apărate de «patriarhul disciplinei», Wilbur Schramm, pun în perspectivă această dimensiune minimalistă a ştiinţelor comunicării. Sistemul lui Schramm (ca şi cel al lui Leo Strauss) se bazează pe antagonismul *«good guys/bad guys»* (cei buni şi cei răi). Acest principiu moral (comunismul simbolizând Răul, iar Statele Unite - Binele) este împărtăţit de majoritatea intelectualilor sau savanţilor angajaţi de partea guvernului american contra expansiunii Uniunii Sovietice. În această luptă maniheistă, neutralismul apare necesarmente ca o probă de trădare. Astfel, mai mult decât convingerea partizanilor comunismului, lupta intelectuală constă în ralierea neutrilor." (Boneau, 2004). „Neutrii" erau intelectualii

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

Vocea Americii i s-a alăturat Radio Europa Liberă care îşi difuza programele din sediul de la München. Un an mai târziu, a luat fiinţă şi Radio Liberty, post destinat propagandei anticomuniste adresată exclusiv URSS-ului. Ambele posturi (care au fuzionat în anul 1976) au fost finanţate de Congresul SUA (iniţial, direct din bugetul Agenţiei Centrale de Informaţii/CIA, apoi printr-o organizaţie aparent civilă, şi anume Bureau for International Broadcasting). Pentru propaganda „neagă" sau „gri", programul cel mai important a fost „Camelot". Începând din 1963, el a urmărit evoluţia ţărilor din Lumea a Treia, pentru prevenirea acaparării lor de către grupările pro-sovietice şi pregătirea unor contra-insurecţii în acele ţări unde exista risc de revoluţie comunistă (de exemplu: Chile, Cuba, Zair, Yemen). În cadrul Programului „Camelot", au fost realizate cercetări şi s-au pus la punct tehnici psihologice mai puţin „ortodoxe", incluzându-le pe cele de dezinformare, infiltrare în zonele inamice, realizare a interogatoriilor şi chiar de tortură. Utilizarea resursei academice (psihologi comportamentalişti, sociologi, specialişti în comunicare, economişti, antropologi, lingvişti etc.) în războiul psihologic a fost instituţionalizată prin crearea unei serii de institute de cercetare, pe care le-au finanţat CIA, armata americană (forţele terestre, navale şi aeriene) şi Departamentul de Stat, uneori sub acoperirea finanţării de către fundaţii civile (de exemplu, Ford sau Rockefeller). Cele mai importante organizaţii de acest fel au fost: Biroul de Cercetări Sociale Aplicate de la Universitatea Columbia (condus de sociologul francez Paul Lazarsfeld), Centrul de Studii Internaţionale de la Institutul Tehnologic din Massachusetts, Biroul de Cercetare în Ştiinţele Sociale (finanţat direct de CIA, pentru a studia tehnici de tortură şi interogare a prizonierilor, prin electroşocuri, bătaie sistematizată sau ingestia forţată de narcotice) [8].

apuseni şovăielnici, care aveau încă dubii cu privire la caracterul criminal al regimului sovietic, oameni care preferau să vorbească despre coexistenţa paşnică a celor două sisteme, despre pace globală şi securitate, cooperare şi destindere în relaţiile internaţionale.

[8] Printre producţiile cele mai importante ale specialiştilor angrenaţi în războiul psihologic, se remarcă „Manualul secret de manipulare mentală şi tortură psihologică al CIA" editat în 1963 pentru uz intern şi ţinut în secret până în anul 1997. Redactarea acestui manual a fost motivată, la vremea apariţiei lui, de frica americanilor privind avansul sovieticilor, chinezilor, coreenilor şi al vietnamezilor în materie de spălare a creierelor şi de manipulare mentală. Existaseră, ce este drept, destule situaţii în care oameni aparent puternici, stabili şi rezistenţi îşi schimbaseră, brusc şi inexplicabil, atitudinea faţă de comunism: înalţi prelaţi şi industriaşi unguri, care se autodenunţau şi cereau clemenţă pentru că au păcătuit contra puterii comuniste, soldaţi americani care, după ce fuseseră capturaţi în Asia, doreau să rămână în lumea comunistă, fostul ultim împărat chinez

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

Prezenţa psihologiei vestice pe frontul Războiului Rece poate fi remarcată nu doar în operaţiunile de propagandă şi în acţiunile subversive derulate contra „Imperiului răului" (aşa cum a fost denumit comunismul sovietic de către preşedintele american Ronald Reagan). Occidentul capitalist a menţinut mereu ridicată şi ştacheta vigilenţei interne, înţelegând că nu numai el este capabil de a purta un război psihologic pe teritoriul inamic. Lumea sovietică nu era subestimată din această perspectivă, ştiindu-se cât de eficient era spionajul ei, cât de ademenitoare erau imaginile cosmetizate ale societăţii egalitariste, cât de influente deveniseră în spaţiul intelectual realizările ştiinţei sovietice. Pentru a nu lăsa suficient spaţiu de manevră acestor miraje, autorităţile occidentale au folosit diverse instrumente de stabilizare a sistemului lor ideologic şi

transformat în agricultor devotat regimului maoist ş.a. Oficialii americani se întrebau cum reuşiseră rivalii lor asemenea performanţe şi, implicit, cum ar putea să recupereze decalajul. Soluţia oferită de experţi a fost aceea a unei noi „tehnologii" a interogatoriului şi a manipulării mentale. În cadrul ei, prizonierul era ţinut într-o stare de stres, cunoscută sub numele de „sindromul DDD" (engl. *Debility*, *Dependency* and *Dread*), adică slăbiciune, dependenţă şi groază. Odată instalată durabil această stare, anchetatorilor nu le mai rămânea decât să-i convingă pe cei interogaţi că scăparea, eliberarea, terapia constă, pur şi simplu, în confesiune. Spui tot şi redevii liber, te reechilibrezi ! Atingerea stării DDD nu era uşoară. Pentru aceasta, deţinutul trebuia să fie mai întâi izolat total de lumea exterioară, să nu mai aibă niciun reper personal (haine sau alte lucruri), să i se aplice tot felul de privaţiuni senzoriale (lipsa somnului, a ritmului diurn-nocturn, a orientării după punctele cardinale, privarea de alimente şi apă, expunerea îndelungată la anumite emisii sonore ş.a.). Apoi, era obligat să-şi auto-administreze durere: prin rămânerea, timp de ore întregi, într-o anumită poziţie sau prin alte mijloace, care îl scuteau pe anchetator de postura de torţionar. Sintetizarea într-un manual a acestor tehnici a fost precedată de derularea unor proiecte de cercetare comandate şi finanţate de CIA. Primul se pare că a fost „Operaţiunea Artichoke" (demarată în 1951), de care americanii s-au folosit nu numai pentru a experimenta tehnici de interogatoriu, ci şi pentru a proba eficienţa unor droguri (de exemplu: amfetaminele şi LSD-ul, scopalamina, mescalina) sau pentru a „dezactiva" (prin ştergerea memoriei) pe foştii agenţi secreţi deveniţi fie inutili, fie periculoşi. În anul 1953, directorul CIA a autorizat „Operaţiunea Mkultra", care o continua pe Artichoke. În cadrul noului proiect (pilotat de doctorul Sidney Gottlieb, în SUA şi de celebrul psihiatru Donald Cameron, în Canada), experimentele cu substanţe psihotrope, hipnoză, radiaţii, microunde şi ultrasunete au fost extinse la categoria pacienţilor din spitalele de psihiatrie, a persoanelor custodiate în centre de corecţie, prizonierilor de război, soldaţilor americani, dar şi a unor grupuri de civili, care nu aveau cunoştinţă de ceea ce li se întâmpla. După dezvăluirea de către ziarul The New York Times, în anul 1974, a lucrurilor grave care se petreceau în programele de control mental organizate de CIA, o comisie a Congresului şi una prezidenţială de anchetă au confirmat că CIA desfăşurase operaţiuni ilegale, cu efecte grave asupra populaţiei. Democraţia îşi făcuse, astfel, treaba. Dar, nu se cunosc măsuri luate împotriva celor implicaţi, după cum nu există nicio certitudine că experimentele ar fi încetat.

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

axiologic şi, în anumite situaţii, chiar instrumente de „normalizare comportamentală". Numeroase studii privitoare la rolul psihologiei şi, mai ales, al psihiatriei în lumea apuseană din a doua jumătate a secolului XX vorbesc despre faptul că acestea au devenit, treptat, extrem de importante, dobândind funcţii normative şi, uneori, chiar represive (funcţii pe care, în trecut, le îndeplineau doar autorităţile religioase şi sistemele penitenciare). S-a observat, de exemplu, faptul că puterea socială a psihiatrului a crescut, prin includerea sa în traiectoria cercetării penale şi a judecăţii (persoanele declarate de psihiatru ca fiind iresponsabile nu sunt supuse judecăţii şi condamnării), dar şi prin acordarea dreptului acestuia de a decide dacă o persoană considerată bolnavă psihic trebuie internată într-un sanatoriu pe termen nelimitat (chiar şi pe viaţă), adică scoasă din viaţa socială, fără nicio hotărâre judecătorească şi fără posibilitatea ca persoana să conteste măsura. Un alt exemplu de creştere a puterii psihologilor şi psihiatrilor este acela al implicării lor în producţia de medicamente psihotrope, care şi-au găsit rapid utilizări militare, dar care au invadat şi piaţa civilă, aici declanşând o adevărată „epidemie" de nevroze şi depresii pentru care, în mod miraculos, medicina avea remediile ! S-ar putea vorbi, astfel, de o „psihiatrizare" a societăţii occidentale. Pe fondul ei, din ce în ce mai mulţi cetăţeni ajungeau să fie convinşi că au o problemă psihică (depresia fiind boala secolului al XX-lea) şi că aveau nevoie de tratament. Tot mai mulţi erau confruntaţi cu un „model de normalitate comportamentală" (şi, corelativ, cu unul al patologiei), pentru a-şi forma obişnuinţa de conformare la regulile sistemului. Cu alte cuvinte, sistemul le spunea cetăţenilor ce boli psihice aveau şi îi tratau, iar cetăţenii, din recunoştinţă, îl respectau şi îl plăteau. În mare parte, această mega-strategie de control şi manipulare mai este valabilă în unele colţuri ale lumii.

Eforturi în direcţia dezvoltării unor tehnici psihologice de luptă, obţinere de informaţii, modificare/influenţare a comportamentului etc. au existat, din plin, şi în tabăra sovietică. Psihologia din URSS avea un trecut ştiinţific respectabil, prin şcoala pavloviană, dar şi prin cea a lui Lev Vîgotski, care îi permitea să abordeze toate marile teme ale minţii şi conştiinţei sau ale fiziologiei sistemului nervos. Şcolile de la Moscova şi Leningrad erau cel puţin la fel de performante ca cele americane, austriece sau franceze. Dar, potrivit informaţiilor oferite în cartea publicată de Colonel dr. Emil Străinu, în lagărul sovietic s-au dezvoltat, într-o măsură mai mare decât în Apus, tehnici din *zona parapsihologiei*. Din perspectiva ştiinţei psihologice „oficiale", academice, parapsihologia nu se bucură de recunoaştere şi nici nu este luată în serios, fiind, de multe ori, considerată o şarlatanie sau cel puţin un derapaj pueril. Totuşi, în contextul Războiului

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

Rece, pe fondul fricii generalizate ca nu cumva adversarul să dezvolte o armă psihologică terifiantă (care putea ucide de la distanţă doar cu puterea gândului sau care putea intra în mintea comandanţilor militari sau a şefilor politici), se poate explica faptul că marile puteri nu au tratat cu superficialitate subiectul. Puterile miraculoase ale unor clarvăzători, forţa energetică a unor „vindecători" (la care apelau chiar liderii de la Kremlin) şi multe alte asemenea elemente au exercitat, deopotrivă, atracţie şi respingere din partea autorităţilor. „Stăpânirea" acestor fenomene era o oportunitate de a-şi domina adversarii, dar, în acelaşi timp, şi un risc de a se transforma în subiecţii influenţelor oculte. Din acest motiv, când au identificat în aria psihologiei semne de asociere cu parapsihologia, autoritățile au reacționat în sensul „auto-apărării". Un caz bine cunoscut în România anilor 1980este acela al reprimării mişcării cunoscută sub numele de „Meditația Transcendentală".

Psihologia „suspectă": cazul grupului de meditaţie transcendentală

Până la finele anilor 1970, psihologia fusese bine tolerată de Partidul Comunist Român (PCR). Se studia în licee şi în universităţi (spre deosebire de sociologie, care fusese exilată aproximativ un deceniu), se utiliza în recrutarea de personal, în domeniul educaţiei, dar şi în aplicaţii militare şi securitate (aşa cum am putut vedea în cazul „Experimentului Piteşti"). Printre psihologi, existau membri ai Academiei Române, după cum exista şi un Institut de Cercetări Psihologice şi Pedagogice, sub tutela înaltului for. Totuşi, începând cu 1977, în contextul mini-revoluţiei culturale impuse de Ceauşescu, psihologiei a început să i se întâmple lucruri neplăcute: secţiile de specialitate din facultăţi au fost comasate cu cele de filosofie, în învăţământul superior şi în cercetare nemaifiind create posturi noi. Nu erau semne deloc bune, dar nimeni nu intuia că aveau să vină vremuri şi mai tulburi, cu anchete la Securitate şi Partid, sancţiuni dure şi, în final, cu o timorare a întregii clase intelectuale. În anul 1982, când au „transpirat" în spaţiul public măsurile contra a ceea ce conducerea PCR numea „sectă" [9], societatea românească nu a cunoscut motivaţiile

[9] Lupta comunismului cu „sectele" a fost una dintre dimensiunile războiului mai general dus contra libertăţii de conştiinţă a cetăţenilor români. Pornindu-şi opera de ateizare în cadrul unei societăţi în care erau bine implantate credinţele religioase, guvernanţii au aplicat o strategie diferenţiată faţă de marile culte şi faţă de grupările de mai mică dimensiune, încercând controlarea celor dintâi şi lichidarea celor din urmă. Sub aparenta protejare constituţională a libertăţii religioase, statul comunist a acordat drept de existenţă legală unui număr de 14 culte: Biserica Ortodoxă Română, Biserica Romano-Catolică,

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

represiunii. După 1989, cei afectaţi au putut vorbi fără teamă şi, astfel, s-au aflat dedesubturile întregii afaceri. Pe parcursul anilor care au urmat, s-au publicat unele articole şi cărţi pe această temă (Jela, Strat şi Albu, 2004; Popa, 2005; Scurtu, 2014), toate prezentând, în linii mari, aceeaşi poveste: cea a folosirii unei nevinovate „extravaganţe orientale" ca pretext pentru punerea la colţ a unei discipline academice cu tradiţie (şi, prin extensie, a întregului spectru de ştiinţe sociale), pentru destructurarea clasei intelectuale şi inducerea convingerii că „Securitatea este peste tot !".

La noi, meditaţia transcendentală pătrunsese prin intermediul lui Nicolae Stoian – un inginer chimist care lucrase în Algeria, în anii 1960 şi care preferase să nu se mai întoarcă în ţară, după terminarea contractului, emigrând în Occident. Câtă vreme a locuit în Marea Britanie, Stoian a luat contact cu mişcarea indianului Maharishi Mahesh Yogi, frecventată de mulţi dintre artiştii vremii, printre care membrii trupelor Beatles şi The Rolling Stones. După ce devine cetăţean francez, Stoian încearcă să revină în România, printr-o stratagemă care să-i asigure impunitatea în raport cu regimul pe care îl „trădase": îi prezintă ataşatului cultural al Ambasadei de la Paris avantajele tehnicilor de meditaţie, care ar fi contribuit la dezvoltarea rapidă a „ştiinţei inteligenţei creatoare". Cum, în România, tocmai se întetea propaganda despre dezvoltarea cercetării, ca „forţă de producţie", oficialul român a transmis imediat oferta lui Stoian forurilor decizionale din ţară. Ministerul Educaţiei şi Ministerul Sănătăţii, cu încuviinţarea conducerii de vârf a PCR, au acceptat începerea cursurilor de „ştiinţa inteligenţei creatoare", în decembrie 1977, pentru început la Institutul de Cercetări Psihologice şi Pedagogice. Caracterul „exotic" al acestor cursuri, care consonau cu puţinele elemente de cultură *hippy* de care se puteau bucura românii, a făcut ca mulţi intelectuali bucureşteni să fie atraşi de fenomen. Printre ei, se numărau Virgiliu Radulian (directorul

Biserica Ortodoxă de Rit Vechi, Biserica Armeană din România, Cultul Evanghelic de Confesiune Augustană, Cultul Evanghelic Luteran Sinodo-Presbiterian, Cultul Reformat, Cultul Unitarian, Cultul Creştin Baptist, Cultul Creştin după Evanghelie, Cultul Penticostal/Biserica lui Dumnezeu Apostolică, Cultul Adventist de Ziua a 7-a (ultimele patru culte fiind neoprotestante), Cultul Mozaic şi Cultul Musulman. Biserica Română Unită cu Roma (Greco-Catolică) fusese scoasă în afara legii, în decembrie 1948, adepţii ei fiind forţaţi să treacă la ortodoxie (foarte puţini au continuat să-şi păstreze apartenenţa în clandestinitate, până în anul 1989). Toate celelalte grupări au fost considerate „secte" şi au fost interzise. Printre ele, amintim: Martorii lui Iehova, Adeventiştii Reformişti, aşa-numitele grupări anarhice din cadrul Bisericii Ortodoxe (precum Oastea Domnului), Betaniştii din Biserica Reformată sau Penticostalii dizidenţi din Biserica Penticostală. Includerea meditaţiei transcendentale în rândul sectelor era echivalentă cu scoaterea în afara legii şi cu pedepsirea exemplară a tuturor adepţilor.

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

Institutului de Cercetări Psihologice şi Pedagogice), poetul Marin Sorescu, naistul Gheorghe Zamfir, pictorul Sorin Dumitrescu, filosoful Mihail Şora, academicienii Ştefan Milcu şi Victor Săhleanu, dar şi personaje care urmau să devină foarte cunoscute abia după 1989 (Andrei Pleşu, Alexandru Surdu, Irina Holdevici, Aurora Liiceanu, Ion Mânzat ş.a.).

Ce se întâmpla, de fapt, la cursurile lui Stoian ? Conform ideilor lui Maharishi Mahesh Yogi, prin meditaţie, se deschidea calea spre un rezervor de energie şi inteligenţă creatoare, aflat în străfundurile psihicului. Fără a avea nevoie de prea multă pregătire, un om ghidat de un guru putea să înveţe rapid nişte tehnici de relaxare, pe care ar fi trebuit să le aplice de două ori pe zi, câte 20 de minute, pentru a-şi îmbunătăţi vizibil capacităţile intelectuale, pentru a scăpa de stres şi chiar pentru a se vindeca de anumite boli (de exemplu: hipertensiune, cefalee, ulcer etc.). Până aici, nimic rău şi subversiv ! În cel mai nefericit caz, practicanţii meditaţiei puteau să nu-şi activeze cine ştie ce energii ascunse, ci să rămână doar cu relaxarea. Partidul ar fi trebuit să fie mulţumit de această nouă tehnică, pentru că, dacă ea s-ar fi generalizat la întregul „popor muncitor", ar fi făcut să crească performanţele lui, să determine un plus de creativitate şi, eventual, o scădere a consumului de resurse materiale. Se pare, însă, că planul conducerii era cu totul altul. Lăsând, într-o primă etapă, să se deruleze şedinţele de meditaţie, cu toate aprobările de rigoare, autorităţile „descoperă" dintr-o dată că ceva nu era tocmai în regulă cu această „adunare de relaxaţi". După moda vremii, încep să curgă „anonimele" şi să se publice mici articole cu rol de semnal de alarmă. De exemplu, în revista Ministerului de Interne, denumită „Pentru Patrie", apărea la începutul lui 1982 următorul text referitor la grupul de meditaţie: „Pe planuri înalte, la nivelul conducătorilor Meditației Transcendentale, se pretinde că se urmăreşte nici mai mult nici mai puţin decât pacea mondială. Şi aceasta printr-un guvern mondial format din zece miniştri şi zece ministere, în fruntea cărora se află Maharishi Mahesh Yogi (...). Cei interesaţi ştiu ei bine ce urmăresc. Dumnealor visează dominaţia mondială şi printr-un altfel de napalm ori bombe cu neutroni: cele care să ucidă lumina raţiunii. Propovăduitorii sectei se consideră cei meniţi să «guverneze întreaga lume». E de ajuns ca 1 % din populaţia unui oraş să devină membri ai acestei secte, susţin ei, pentru ca întregul oraş să fie guvernat de «Meditaţia Transcendentală»" (cf. Jela, Strat şi Albu, 2004). Din acest articol, rezultă că adepţii grupului de meditaţie transcendentală erau un pericol pentru ordinea mondială (implicit pentru socialism), deci trebuiau opriţi ! Ca urmare, conducerea vigilentă a PCR i-a destituit pe Ministrul Educaţiei, pe adjuncţii săi şi pe mulţi alţi oficiali de rang înalt

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.

care au permis, prin neglijenţa lor, să se întâmple un asemenea fapt reprobabil. Pe de altă parte, toţi cei aproape 400 de intelectuali implicaţi au fost trimişi la „munca de jos", pentru o necesară „reeducare".

Episodul meditaţiei transcendentale a pus o grea etichetă pe psihologia din România anilor 1980, fiind un ultim exemplu de implicare abruptă şi brutală a ideologicului în câmpul cunoaşterii şi al libertăţilor umane, în general. Din fericire, prigoana contra psihologiei nu a durat mult timp. În decembrie 1989, regimul comunist a fost răsturnat, după ce căzuse spectaculos în toate ţările din jurul nostru. În 1991, s-a dizolvat însuşi comunismul sovietic. Astfel, bipolarismul ideologic intra în cartea de istorie, iar consecinţele lui epistemologice începeau să se estompeze.

Bibliografie:

Banu, L. (2004). Reeducarea – posibile origini occidentale ? În I. Popa (Ed.), *«Experimentul Piteşti». Comunicări prezentate la Simpozionul «Experimentul Piteşti-reeducarea prin tortură» (Ediţia a III-a, Piteşti, 26-28 septembrie 2003)* (pp. 129-137). Piteşti: Fundaţia Culturală „Memoria".

Boneau, D. (2004). *Guerre froide psychologique. Les sciences de la domination mondiale*. Articol disponibil pe http://www.voltairenet.org.

Clit, R. (2004). Frica de zi cu zi. În A. Neculau (Coord.), *Viaţa cotidiană în comunism* (pp. 59-70). Iaşi: Editura Polirom.

Jela, D., Strat, C., Albu, M. (2004). *Afacerea „Meditaţia Transcendentală"*. Bucureşti: Editura Humanitas.

„Kubark" (2012). *Le manuel secret de manipulation mentale et de torture psychologique de la CIA* (traduction de l' anglais). Paris: La Découverte.

Mânzat, I. (2007). *Istoria psihologiei universale*. Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.

Pavelcu, V. (1972). *Drama psihologiei*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.

Pavelcu, V. (1999). *Elogiul prostiei. Psihologie aplicată la viaţa cotidiană*. Iaşi: Editura Polirom.

Popa, A. (2015). *Meditaţia transcendentală-afacere de partid*. Articol disponibil pe http://www.historia.ro.

Scurtu, I. (2014). Note şi amintiri privind meditaţia transcendentală. *Clipa-Magazinul Actualităţii Culturale Româneşti*, septembrie. Articol disponibil pe http://www.revistaclipa.com.

Streinu, E. (2014). *Spionajul psihotronic şi câmpul de luptă mental*. Bucureşti: Editura Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I".

Ambrosa, A. M. (2015). The Psychology and Cold War [Psihologia si Razboiul Rece]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie, Tomul 15, 205-228.